

“KOROĞLU”NUN ÇİN KÖKENLERİ

Prof. Dr. Celil KARİBOĞLU (NAĞİYEV)*

Türk dilli halkların çok değerli ortak yapıtlarından olan “Koroğlu” destanı günümüze kadar gerekli seviyede incelenmemiştir. Mevcut olan araştırmaların başında duran esas nöksan ise Koroğlu'nun şahsiyeti ve destanın tarihi ile ilgili bir kac meselenin koyuluşu olmuştur. Şu nedenle de “Koroğlu” destanı hakkında şimdiye kadar düzgün olmayan fikirler söylenmektedir. Son zamanlar aşkar idilen şu türlü kaynaklar ve yapılan araştırmalar “Koroğlu” destanı üzerine yeniden dönmek mecburiyeti hasil etti.

“Koroğlu” destanları ile ilgilenen dünya folklorşünaslarının büyük çokluğunun fikrinde şu yapıtın baş kahramanı XYI-XYII yüzyıllarda yaşamış, Celaliler hareketinin öncüllerinden biri olmuş bir tarihi şahsiyettir. Prof.Dr. M.H.Tehmasib şu konu ile ilgili yazıyor: “Bizce, “Koroğlu'nun temeli XYI yüzyılın sonu XYII yüzyılın evvelerindeki azimetli köylü hareketi yıllarında koyulmuştur”¹.

Görkemli folklorşünas Prof. Dr. H.H.Koroğlu şu destanın esas olarak tarihi akışı içinde Azerbaycanda yandığını ve XYI-XYII yüzyıllarda Azerbaycanda ve Küçük Asyada baş veren tarihi olaylarla, özellikle Celaliler hareketi ile ilgili olduğunu söylemiştir. Prof. İ.P.Petruşevski şu konuya guşguyla yanaşmış, bir kadar gerçeğe yakın fikirler söylemiştir: “Ola biliyor ki, Celaliler hareketinin öncüllerinden biri daha eski efsanelerde ad kazanmış olan Koroğlu adını kendi üzerine almış olsun”².

Koroğlu'nun şahsiyetini incelemeye çalışan araştırmacıların dayandıkları ilkin kaynaklarda gösterilen fikirler konkret tarihi belgelere söykenmediği

için inandırıcı olamaz. XYII-XYIII yüzyıllara aid olan ermeni kaynaklarından çıkış eden Prof. H.Samuelyan Koroğlu'nun tarihi şahsiyet olduğunu kabul ederek yazıyor: “*Hakikatan da XYII yüzyılda büyük ad kazanmış Koroğlu adlı bir şahsiyet olmuştur*”³. Hatta E. Muşegyan bele hiç bir tarihi ve ilmi kaynağa söykenmeden Koroğlu'nun tarihi şahsiyet olduğunu söylemiştir: “*Çoksaylı kaçığa başçılık yapan Koroğlu yollara ağalık ediyordu, bazan yoldan geçen tacirleri soyub-talayır, bazan da onlardan hoşlukla para alıyordu... Şu fars (sic!-C.N.) Şah Abbasın ve türk Sultan Muradın döneminde olmuştur*”⁴.

Türkiyenin devlet arşivlerinde korunub saklanan tarihi belgelere istinad eden Prof. H.H.Koroğlu araştırmalarının birinde şöyle yazıyor: “*Herat hakimine gönderilen 1581 yıl tarihli serencamda “guldur destesine başçılık yapan Koroğlu-Rövşen hakkında behs olunuyor”... “Nihayet, İçel hakimine ünvanlanmış 1593-1595 yılların belgelerinde ise Celaliler isyanı ve şu isyançılar içerisinde adı çekilen Koroğlu hakkında da melumatlar var*”⁵. Şu belgelerde deyiliyor ki, “*Bolu hökmüdarının (destanın esas variantlarında Koroğlunun başlıca rakibi-Bolu bey) Herat kazisine gönderilmiş 1560 yıl tarihli serencamda Koroğlunun törettiyi emellerden behs ediliyor ve onun kanuna uygun olarak tutulub cezalandırılması teleb olunuyor*”⁶.

Göründüğü gibi şu belgelerde Koroğlunun tarihi şahsiyet olması hakkında konkret melumat verilmir. Bir çok araştırmacılar şu kehramanın daha eski dönemlerde yaşadığını söylemişler⁷.

“Koroğlu” destanının baş kahramanı

Rövşenin adına lap ilkin çağlarda”Avesta”da, Nizammülk’ün “Siyasetname’sinde ve Nizami Gençevi’nin “Yeddi güzel’inde rast geliniyor. Prof. M.H.Tehmasib şu konuda yazıyor: “Belelikle, taşdıkları ada, malik oldukları mena, mezmun, seciyeye göre de eski Ravşinle sonraki Rövşenin bir-biri ile ne kadar sesleşdikleri göz kabağındadır”⁸. Bütün mövcud olan kaynaklardan aydın oluyor ki, esl Rövşen-Koroğlu daha öncelerde yaşamış bir tarihi şahsiyettir. Zaten onda o, hanki dönemde, nerede yaşamış ve kimdir?

Elde olan bir takım tarihi kaynaklar ve belgeler Koroğlunun yaşadığı tarihi bin yıl önceye çekmeye esas veriyor. Asıl hakikatla, sonralar Koroğlu gibi tanınmış birçok halkların destanlarının kahramanı ve diller ezberi olmuş kişi, VIII yüzyılda Tan döneminde Cinde yaşamış türk kökenli An Lu-şan-Rövşen olmuştur. Son dönemlerdeki yeni sinoloji araştırmalarda şu konuda çok ehemiyetli bilgiler verilmiştir. Çin tarihinde An Lu-şan adı ile tanınmış meşhur serkerde ve isyancının asıl adı Rövşen olmuştur. İlk defa olarak şu adın ilmi transkripsiyonunu tanınmış Kanada alimi E.C.Pulliblanck (E.G.-Pulleyblank)⁹ berpa ede bilmıştır. Bir kadar sonra görkemli Amerika sinologu, Tan dönemi alamanı E.H.Şefer (Edvard Hertzfel Schafer) şu transkripsiyonu tasdik ederek Rövşenin kimliği ile ilgili ve Orta çağ Çin tarihinde Türk kültürünün yeri barede derin incelemeler yapmıştır. Şu incelemeler Koroğlunun kimliğinin ve destanın birkaç probleminin açılmasına yardım ideceğine inanıyorum.

Prof.Dr.E.H.Şefer Rövşen adı ile ilgili yazıyor:“Rövşen. Syüan-tszun döneminin şu efsaneleşmiş, ancak temamlile real isyancısının adı hal-hazırda başlıca olarak Çin kökenli olmasına bakmayarak, kabul edilmiş standart formada teleffüz olunuyor. Şu adın çağdaştırılmış forması An Lu-şan’dır. Ben ise her yerde şu adın teleffüzünü prof. E.C.Pulliblanck’ın

rekonstruksiyonuna uygun olarak Rövşen gibi göstereceğim”¹⁰.

Tarihde An Lu-şan gibi tanınmış Rövşen’in hayatı, biyografyası, şahsiyeti ve fealiyeti ile sık-sıkına tanış olarken, şu Orta çağ kahramanı ile “Koroğlu” destanının kahramanı Rövşen arasında heddinden fazla uygunluk olduğunu göre bileriz.

“Koroğlu” destanının tarihi nüvesinin ve mifoloji rüşeyiminin daha eski dönemlerle ilgili olması fikrini şimdi bir kimse inkar etmiyor. Bildiyimiz gibi, Türk külltürü ve heyatı Eski ve Orta çağ Çin olayları ile sık-sık ilgili olmuş ve şu dönemlerde Türk külltürünün en önemli eserler yaranmışdır. Eger “Şan kızı”, “Kitabi-Dede Korkud”, Oğuznameler, “Manas”, “Alpamış” gibi dastanlar hemen dönemlerde yaranmışsa “Koroğlu”nun da o zamanlar yarana bilmesine hiç bir kuşgu ola bilmez.

Tarihi kaynaklardan melum olduğu gibi, Çin imperatorluğunun Tan döneminde toplumsal ve siyasi durum hiç de öyle kötü olmamıştır. Sanballı tarihi kaynaklara söykenen E.H.Şefer şu konu ile ilgili yazıyor: “(VIII) yüzyılliyin ortasından sonra esaslı deyişiklikler dönemi başlanıyor ve haklı olarak şu yüzyıl iki beraber hisseye ayrılıyor: birinci - en yüksek ucalık, alilik; ikincisi - sağlaşma ve karibelikler dönemi. Şu iki dönemin birinci yarısı Syüan-tszu’nun parlak hakimiyyet dönemi ile ilgili olan “Tan’ın çiçeklenmesi” yıllarına uzun süren emnamlık, rahat heyat terzi ve ucuzluk hökm cürürdü: o zaman ki, “Semaaltı” ülkesinde çok da paha olan hiç bir şey yok idi”¹¹; o zaman ki, her bir kişi “...Güneyde Tszin ve Syana, guzeyde Tayyuana, yahud Fanyana, öylece de batıda Sıçuan ve Lyanfuya rahatca gide biliyordu ve her yerde seyyar tüccarlar için dükkanlar ve depolar var idi”¹².

Şu bakımdan, o dönemde halk isyanı tamam başka nedenden olmuşdur. Melumdur ki, şu isyanın esas iştirakçileri kayri-Çin halklarının nümayen-

deleri olmuştur. Şan Yue'nin "Çin tarihi" kitabında şu konu ile ilgili deyiliyor: "Syüan-tszunun Tyanbaoda hakimiyetinin ilk yıllarında kayri Çin halklarının nümayendelerinden biri (eslen hu olan) An Lu-şan Pinlu, Fanyana tszeduşi vezifesine tayin edildi." ¹³ Bir kadar sonra müellif isyanın başlama nedenini şöyle anlatıyor: "Yavaş-yavaş tszeduşiler vetendaş idareciliğini ve maliyeni kendi ellerine keirttiler, "Ona göre ki, onların toprağı da, kendi halkı da, ordusu da, var-devleti de var idi." An Lu-şan Pinlu, Fanyan ve Hedunun tszeduşisi tayin olunandan sonra kendisi bildiyi gibi ceza veriyor, yahud da bağışlıyordu. Tan imperatorluğunda herbi hazırlığa az fikir verildiğinden An Lu-şan "Çinle hasablaşmamağa başladı", kidanlardan, silerden, tunolardan ibaret olan sekkiz bin seçme asker topladı ve aynı zamanda Abbasın başçılık yaptığı Türk destelerini de vedlerle kendi terefine çekti" ¹⁴

An Lu-şan-Koroğlunun kimliyini aydınlaştırmak için tarihi belgelere bakalım. L.N.Gumilyov an Lu-şan hakkında ilmi edebiyatda olan, bezen ziddiyetli görünen melumatlara dayanarak şu kahramanın soy-kökünü, milli kimliyini açıklamağa çalışmıştır. O, yazıyor ki, An Lu-şan "Çin terefine geçmiş türk köçmenleri içerisinde çıkmıştır" ¹⁵. Şu fikirle ilgili L.N.Gumilyov gösteriyor ki, G.E.Grumm-Grjımaylo onu hun (bak: "PfgfıyZ VJY uJkbZ" c.336), H.Kordye (H.Cordier. Histoire generale..., P.474), E.C.Pullıblank onun baba terefden sogda, annesinin ise köklü türk Aşide neslinden çıktığını (E.G.Pulleyblank. The Background..., P.474) olmuştur. Başka bir belgeye göre An Lu-şanın babası guzeyden çıkmış hu kökenli, başka sözle köçmenlerden olan bir çobanın(ola da biliyor ki, başka belgelerde deyildiği gibi bir ilhıçının) oğlu olmuş, sonra bir sogdali onu oğulluğa götürmüştür ¹⁶.

An Lu-şanın hasiyetlerini tesvir eden L.N.Gumilyov yazıyor: "An Lu-şan türk mübarizliyi ile Çin kurnazlığını

kendisinde cem etmişdi, o, aynı seviyyede yaltaglanmağı da bacarıyordu, döyüşmeyi de, riyakarlık etmeyi de, emr vermeyi de. Saray müftehorlarının satkınılığına iyi beled olduğundan rüşvet vermek için para esirgemirdi, ele ona göre de o, böyle süretle yüksele bilmişdi" ¹⁷. Göründüyü ibi burada gösterilen hüsusiyyetlerin büyük fazlası dastandan tanıdığımız Koroğluda da olmuştur.

"Koroğlu" şinaslıkda şu isyanın başlanması nedeni bir kayde olarak Rövsenin gözleri çıkarılmış babası Alı kişinin kisasını alması gibi gösteriliyor. Çin kaynaklarında An Lu-şan isyanının başlanmasında da kisas nedeni olmuştur. Yan Go-çjun'la düşmençilik, Yan guyfey'le ilgili aşk macerası ve nihayet isyan başlanandan bir kadar sonra "An Lu-şan isyanına cevap olarak onun Çanyanda yaşayan oğlunun idam edilmesi" ¹⁸ şu mövzunun olduğunu gösteriyor.

An Lu-şan'ın tarihi kaynaklarda verilen daha bir herbi fealiyyet usuluna "Koroğlu" dastanında rast geliniyor. Dastanda deyildiği gibi, Koroğlunun Hoca Eziz adlı bir bezirgan arkadaşı, bir de Aşık Cünun adlı bir aşığı var imiş. Hoca Eziz bir bezirgan, Aşık Cünun ise bir aşık gibi dünyamı gezer Koroğlu için keşfiyyat yapıyorlardı.

An Lu-şan hakkında tarihi kaynaklarda deyilir: "An Lu-şana sadık olan sogda tacirleri ona para kazanmak ve aynı zamanda keşfiyyat yapmak için "bütünyollara (ülkelere oku-C.K.) ticaretle uğraşmak için gönderiliyorlardı" ¹⁹

Elde olan ilmi kaynaklardan melum oluyor ki, An Lu-şan-Rövsen tokuz oğuz (tezyu-sin) taifesinden çıkmıştır. Ş kaynaklarda gösteriliyor ki, Tan döneminde oğuzların Çin kültürü ve siyasetinin gelişmesinde büyük hizmetleri olmuştur. Şu konu ile ilgili E.H.Şefer yazıyor: "Türk adetlerine aludeçi münasibet, birkaç Çin zadeganları, hetta bezen şehirlerin ortasında başkalarına rahatsızlık getiren ve onları dözmek mecburiyyetinde koyan alaçıklar yapıyorlardı. Kendi serayın-

da göy-sema renkli mahlıdan iki türk alaçığı kırmış şair Bo Tszuy-yi burada konuk kabul etdiyi vakıt, şu alaçıkların onu nasıl kış küleklerinden koruduğunu söylüyordu. şehir alaçıklarının en ünlü sakinlerinden biri, her zaman türklere benzemeye çalışan büyük Tay-tszunun oğlu bahtsız şahzade Li Çen-tsyen olmuştur. O, Çin dilinde yok, türk dilinde konuşmağa üstünlük veriyor, türk hanı giyiminde, kurt başı şeklinde damğa ile bezedilmiş alaçığın karşısında oturuyor ve türksayağı asıl türk top-lantısı keçiriyordu, türk elbisesi giyinmiş nökerlerin ehatesinde biçmiş koyun etini elindeki kılıncla parça-parça kesib yiyordu²⁰.

Tan döneminde Çinde türk atçılık medeniyeti fazla gelişmiş ve cökcehetli olmuştur. Büyük Çin imperatorluğunu ve bütün Ön Asyanı o dönemde Türklere ata temin etmişler. Şu konu ile ilgili E.H.Şefer yazıyor: "Hale 731/32 yıllarında azimetsiz hükümdar Bilge kağan Tan'ın başkentine minnetdarlık ifadesi gibi hediye olarak ali dereceli elli at göndermişti. Böylelikle, şu veya öteki yollarla Guzey Türk halkları - isterse sirtarduşlar olsun, istersede tokuz oğuzlar (tokuz taife) olsun, veyahud başka halklar olsun - mecburi şe-kilde imperator ilhularına saysız-pesabsız, bezen bir defeye beş bin at gönder-meli olurdular"²¹. Şu nedele, o dönemlerde Türkistanda ve Çinde atçılığın gelişmesi ile ilgili şu konu eski türk destanlarında önemli yer almıştır. Derya atı, sema atı, şua//nurdan doğmuş at, kanatlı at (tulpar) o dönemlerde ağız edebiyatı, halk kültürü ve mifologiyasında Türkistanda ve Çinde geniş yayılmıştı. Çin imperatorluğunda türk cins atlarından teserrüfatın çeşidli saha-larında kullanmakla yanaşı, atla ilgili birçok efsane, masal, rivayet ve estir süjetleri yaranmıştır. "Koroğlu" destanında da esas konulardan birinin Rövsenle ve atla (Kırat, Dürat) ilgili olması, şu destanın ilkin materialının o dönemlerde formalışdığını gösteren faktörlerdendir.

Eski Çinde ejdahaya benzeyen kanatlı atların olmasına inam olduğunu gösteren E.H.Şefer yazıyor: "Uzak batıda "pehlivan cüsseli, ejdaha küdretli", tayı-beraberi olmayan "sema atları" yaşıyordu, başka sözle, şu atlar ki, onların bedenleri fantastik batı atları - tszyanlara benzer kanatlar taşımak için yaranmıştı, o atlar ki, onlar ejdahalardan haber veriyor ve onları kendilerine çekiyordu"²². Efsanevi kanatlı atlara büyük Han imperatoru U-di de inanıyor ve onları yeherleyib semalara uçmağı arzulayırdı. Tan döneminin ünlü şairi şu konuda şiirler yazıyordu.

O dönemlerde Çinde derya atları hakkında da birçok revayetler olmuştur. Şu revayetler kesinlikle türk halklarının hayatı ile ilgili olmuştur. E.H.Şefer şu konuda yazıyor: "Sudan çıkmış (doğmuş) atlar hakkında revayetler Türkistanın çeşidli bölgelerinde melum idi"²³. "Ejdaha atların" "ejdaha gölünden" çıkmaları ve şu "ejdaha atların" kendi cildini deşşerek adi madyanlarla çütleşmesi hakkında o dönemde geniş yayılan revayetler de Kırat ve Düratla ilgili süjetlerin köklerinden haber veriyor.

"Koroğlu" destanında Koroğlunun zahiri görkemi bezen korkunc bir şekilde gösteriliyor. "Kel peyser" adlanan, halkın şu sevimli kahramanı "bacaklarını yeddi defa kulaklarının dibine buruyor" fazla yimek yiyor, şerab içiyor. Azerbaycan "Koroğlu"sunda deyiliyor: "Koroğlu özü de yaman ac idi. Dürat arpasını yeyene geder buğdanı da töküb üyüdü. Unluğa bir az su burahıb, tez hamır gatdı, ocak çatdı, çörek bişirdi. Öküzin de birini kesdi, kebab çekdi. Yeyib tokkanın altını berkitdi"²⁴. Şu destanda Koroğlunun fazla şerab içmesinden de behs olunuyor: "Üzünü Eyvaza tutub dedi: - Eyvaz mene şerab. Eyvaz şerab getirdi. Koroğlu yeddi badeni dalbadal içdi"²⁵.

Eski Çin kaynağı olan Le Şi'nin hikayesinde de Rövsenin (An Lu-Şanın) portret çizgileri destandaki hüsusiyyetlere uygun geliyor. Hikayenen bir

yerinde deyiliyor: "Yaşa dolduğu yıllarda An Lu-şan son derecede kökelmişti (şişmanlanmıştı), karnı dizlerine kadar sallanıyordu. Bir kez o, kendisini çekirdi, melum oldu ki, sen deme onun çekisi üçyüz elli tszine²⁶ beraberdir. Şununla bele o, hükümdarın karşısında kendi halkının rakslerini ifa ederken külek gibi yüngül terpeniyordu"²⁷. Bir kadar ötede An Lu-şan'ın fazla şerab içerek eybecer şekle düşmesi gösteriliyor: "Başka bir vakit, gece ziyafetinde, An Lu-şan serhoş oldu ve ejdaha başlı bir domuza çevrilib yattı"²⁸.

An Lu-şan'ın Koroğlu olması eski Çin kaynaklarında bizim için önemli olan bir belge ile de tastikleniyor. Şu belgelerden görünüyor ki, hakikatan de asıl Rövsenin kendisi ömrünün sonlarına yakın gözlerinin ışığını itirmiş ve kor olmuştur. N.Y.Biçurin(*Iakinf*) eski Çin kaynaklarına dayanarak yazıyor: "An Lu-şan müharibeye başladığı dönemden itibaren, öyle korlaşmağa başladı ki, artık eşyaları seçe bilmiyordu. Şu hastelikden o, daha çılgın ve kaddar olmuşdu"²⁹. An Lu-şan'ın ölümü de şu kaddarlığı nedeninden olmuşdur. Küçücük bir şey hoşuna gitmeyende o, hetta en yakın silahdaşlarını ve arkadaşlarını bele cezalandırırdı. Onun şu hareketlerine dözmeyen, yakınlarından Yan Çjuan ve Li Çju-err sik-sik böyle ceza aldıklarına göre An Lu-Şana karşı kast kurub onu öldürdüler ve yerine ağıldan yüngül oğlu An Tsin-syu'nu teyin ittdiler³⁰.

"Koroğlu" destanının en eski nüshelerinden biri olan Azerbaycan variantında islam dininin tesirleri hiç görünmemektedir. Şu destanının kahramanlarını islam dini bakımından iki kısma ayırmak olar: bir islamla ilgili olmayan, bir de islamla ilgili kahramanlar. Osmanlı veya Anadolu hayatı ve Arap hilafeti ile ilgili olan kahramanların içerisinde tabii ki, islam menşeli adlara rast geliniyor. Şunlardan Arap Reyhan, Arap paşa, Güzüroğlu Mustafa bey, Hasan paşa, Hasan han, Halil paşa,

Cefer paşa, Arap pehlivan, Alamkulu han, Mehter Murtuz, Mömine hatun, Rugiyye hanım, Mehbub hanım ve s. göstermek olar. Koroğlu delilerinin bir kaçının da adı arap-fars kökenlidir (Deli Mehdi, Kosa Cefer, Çopr Cefer, İsabalı ve s.) ki, şunların tümü öteki dönemlerde destan yeni topraklarda ve yeniden "biçimlenerken" yaranmıştır.

Destanın tüm baş kahramanlarının adları ise islama kadarki dönemle ilgilidir. Rövsen(Koroğlu), Niğar hanım, Alı (Yalu) gişi, Eyvaz (Avaz), Demirçi oğlu, Halaybozan, Tohmakvuran, Tanrıtanımaz, Geridönmez, Korkubilmez, Dilbilmez, Gürcüoğlu, Dona (Tuna) hatun, Hürü hanım, Telli hanım ve s. Kahhramanların adlarının ise, göründüyü gibi, islamla hiç bir ilgisi yok.

"Koroğlu" Destanında arapların menfi kahramanlar gibi verilmesi de VIII yüzyıl Çin tarihi ve An Lu-şan isyanı ile birbaşa ilgisi var. Azerbaycanda, Orta Asyada ve Çinde islam dininin yayılması şu döneme tesadüf ediyor. Kafkaslarda olduğu gibi Çinde de araplara karşı en ciddi mükavimet türkler tarafından olmuştur. Kaynaklarda deyildiği gibi, Çin imperatoru An Lu-şan isyanını yatırmak için o dönemde Orta Asyaya gelib çıkmış arap hilafetinden yardım dilenmiştir. Rus alimi V.L.Larin şu konuda yazıyor: "Müsliman kaynakları islamın Yunnana ayak açmasını VIII yüzyılın ikinci yarısına aid ediyorlar ki, hemen dönemde Bağdad halifesi An Lu-şan isyanını yatırtmak için Çin imperatoruna yardım yapmak amacı ile üçbinlik herbi kuvve gönderdi"³¹.

Destanda Koroğlu'nun babası gibi gösterilen Alı gişi'nin kimliği hakkında de eski Çin kaynaklarında birçok melumatlar var. Prof. M.Seyidov şu adın menşesini esatiri kaynaklarla izah ediyor: "Al=ı" adının kökünü ve ilkin mifoloji seciyyesini aydınlaştırmak için vahtile ocak, od ilahesi, sonralar şer ruhu temsil eden" Alarvadi - Alkarısı - Al=bastı - Al=mıs - Al =bis" adı ve onun

mifoloji seciyyesi, öylece de birkaç meseleler hakkında fikir ve ehtimallarımızı yazak: “Al/Alarvadı” ve onun şu veya öteki türk halklarındaki variantlarında “al” terkihi ile “Al=i” gişinin adındaki “al”, “yal” terkihi ile “Alı” ve “Al=bastı” çözümlerindeki “al”la bir kökdendir, birdir”³².

Alı=Yalı adı ile ilgili de Çin/Kidan kaynaklarında kıymetli ve interesan melumatlar bulunmaktadır. Destanda Alı gişi bir ilhıçı gibi gösterilir. En eski türk anlamlarına göre ilhıçı/çoban büyük vezife sahibi olmuştur. Şu, Çinde de aynı anlamda kullanılmıştır.

Eski Çinde ilitszin adlanan bir görev olmuştur. Şu, sarayda imperatordan sonra en büyük görev sayılıyordu. Kidan sözlüğünün Lyao-şi bölümünde ilitszin sözü “orduların ve atların başkanı, büyük görev sahibi”³³ gibi izah olunuyor. V.S.Taskin şu sözün menası ile ilgili yazıyor: “*ilitszin, olan biliyor ki, ya türk irkin - “hükümdar”, veya mongol erkin - “başçı” menasında işleniliyor*”³⁴. V.S.Taskin yazıyor ki, Abaotszinnin büyük babası Yali bir vakıt şu addan imtina etmiştir. Asıl hakikatda ise, Yali ilk ilitszin olmuştur. O, yazıyor: “*Abaotszi, eski ecdadlarına dayanarak “Benim selefim ilitszin Yali, kendisini gösterdiği gibi, şu ada layık olmadığına göre ondan (taht-tacdan) imtina itdi” diye ilkönce tht-tacdan boyun kaçırmışdı. Deyilene göre Lyao sülalesinin esasını koyan Yali, ola da bilsin ki, sekkizinci (sic!-C.N.) yüz-yılda yaşamış ve yegin ki, şu dönemlerde Kidanlarda irkin görevi olmuştur*”³⁵.

Gösterilen şu kaynaklardan görüldüğü gibi sekizinci yüzyılda Çinde miliyetce kidan(hu) olan Yali adında ünlü devlet başçısı olmuş ve o, “ordulara ve ilhılara başçılık yapmakla” yanaşı, aynı zamanda “ceza vermek hukukuna da malik olan”³⁶ *ilitszin* görevini taşımıştır. Çok güman ki, Alı gişinin kimliyinin esasında tarihi *ilitszin* Yali dayanmıştır.

“Koroğlunun gocalığı” kolunda Koroğlunun odlu silahı ilk defa görmesi de tarihi fakt gibi guşgu doğurmaya bil-

mez.

EDEBİYAT

1. M.H.Tehmesib. Azerbaycan halk destanları (Orta çağ), Bakü:İlm, 1972,seh.150
2. B7G7GtnheoDcRbb>ğ7 Jxthrb bp bcnjhbb atjflmym+{ jnyotybb>ğ d Fpth,fb>ğl:fyt b FhVtyb d {Äl-yfxilt {I{ dd76 176 !(\$6 cnh7#@*
3. Rth-juks7 YfhjLysb>ğ Pgjc6 Thtdfy6 !(\$6 cnh7@&— Bcnjhbz Fhfrtlf lfdhb;txb !Nt hbpcrju\ Dfufhofgfn6 !*(^lyf lhtdyt-fhvzycrv zpm+rt\
4. Nfv :t6 cnh7 @*
5. {U7Rjhjugm+7 F7V7Yfbtd7 FPth,fb>ğL:fyrcrb>ğ uthjbxtrrb>ğ Pgjc6 <frÄ5 Zpsxs6 !((^ cnh7 !!*
6. Nfv :t6 cnh !!&7
7. V7ÜfnΔVb NfyArby-OLjFKe7 4ÄKKe4 :ehyfs6 !(&6 ^6 cΔÜ7 ^#— V7Cilbljd7 FpΔh,flXfy {fkus-ysy cjlRÖrÄyÄ LÄoÄyΔhrÄy6 <frs5lFpsxs6 !*(6 cΔÜ7 @&*.@&(- <7LRfhst7 Pgbxtrbt crfpfybt j Rth-juks e n.hrzpsxsy{ yfhjld6 V75 yferf6 !(*6 cnh7 \$#
8. V7Ü7 NμÜVfcb,7 RΔcnμhby μcμhb6 μcμhy6 cμÜ7 !\$&
9. E.G.Pulleyblank. The Bakground of the rebilion of An Lu-shan, London-New-York-Toronto, 1955
10. !J7 P7{7Oat7 #jknst gthcbrb Cfvfhrfylv6 yferf6 !(*6 cnh7 !&-*
11. “Semaalti” ülke en eski zamanlardan Çin’e deyilmiştir. Bir kaç belgelerde bazan Çin etraflarında olan Türk devletleri de şöyle adlanmıştır. Ola biliyor ki, şu ad eski Türk Tengricilik dini ve inamları ile ilgili olsun. Tengri sema demektir.
12. P7{7Oat7Ärfp7cx76cnh7@!
13. Ofy >p7 Jxthrb bcncbbb Rbnfz6 V75 yferf6 !(%6 cnh7 @#%
14. Nfv :t6 cnh7 @#^
15. K7Y7Uevbkd7 Lhtdybt n.hrb6 V75yferf6 !((#6 cnh7 #*#&
16. Nfv :t
17. Nfv :t
18. Nfv :t6 cnh7 #**
19. Nfv :t7
20. P77{7Oat7Ärfp7cx76cnh7\$(7
21. Nfv :t7 cnh7\$(7
22. Nfv :t7 cnh7*(7
23. Nfv :t7
24. Rjhjugm+6 <frs6 Rμyxkbr6 cμÜ7 !@^
25. İtyμ jhfkf6 cμÜ7 !@J
26. 1 tzsin 600 gramdır
27. Lt Ob7 Zy Ueb>ğatb>ğ— cv7 d ry7 5 Ytahbnjdfz zefyÜbyÜ6 V7 5 {elj:tcndtyfz kbnthfnehf6 !(&@6cnh7#17
28. Nfv :t7
29. Y7Z7<bxeby IBfrbya7 Cj\$<fybt cdtlybb>ğ j yfhjlf d Chtlytb>ğ Fpbb d lhtdybt dhtvyf d #-l njvlf6 n7!6 V7-K7 5 yferf6 !(%J6 cnh7 #!@7
30. Nfv :t7
31. D7L7Lfhby7 Gj .uj- pfgflyjve Rbnf.6 V7 5 yferf6 !((J6 cnh7 \$%7
32. Vbhμlb Ctlbljd7 RΔcnμhbky μcμhb6 cμÜ7 @((7
33. T KEy-kb7 Bcnjhbz ujcElfhcndf rblfytb>ğ6 V7 5 yferf6 !(&6 cnh7 \$%7
34. CV7 5 Nfv :t7
35. Nfv :t7
36. Nfv :t7